

Przesłano: 15-03-2023

Zaakceptowano do druku: 29-08-2023

FUNKCJONOWANIE SŁUŻBY ROLNEJ W POLSCE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

prof. zw. dr hab. Bogdan M. Wawrzyniak¹

Abstrakt: Podstawowym celem opracowania było przedstawienie kierunków rozwoju służby rolnej w okresie międzywojennym. Cel ten realizowano poprzez ukazanie źródeł powstania zawodu instruktora rolnego, jego umiejscowienie w strukturze rolnictwa i sposobu działania w środowisku wiejskim. Ponadto pokazano sylwetkę instruktora rolnego, w tym stan liczbowy służby rolnej, sposoby dokształcania i doskonalenia zawodowego oraz warunki pracy i płacy instruktorów rolnych.

Słowa kluczowe: instruktor rolny, towarzystwo rolnicze, izba rolnicza, organizacja gospodarstw, wykształcenie, wynagrodzenie

JEL: Q10, Y20

THE FUNCTIONING OF THE AGRICULTURAL SERVICE IN POLAND IN THE INTERWAR PERIOD

prof. zw. dr hab. Bogdan M. Wawrzyniak¹

Abstract: The main objective of the study was to present the directions of development of the agricultural service in the interwar period. This goal was achieved by showing the origins of the agricultural instructor profession, its location in the structure of agriculture and the way it operates in the rural environment. In addition, the figure of an agricultural instructor was shown, including the number of agricultural service, ways of further education and professional development, as well as working and pay conditions for agricultural instructors.

Keywords: agricultural instructor, agricultural association, agricultural chamber, organization of farms, education, remuneration

JEL Classification: Q10, Y20

¹ Emerytowany profesor Politechniki Bydgoskiej im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich (Bydgoszcz University of Technology) | ORCID: 0000-0002-5137-0509 | e-mail: bogdan.waw59@interia.pl

1. Wstęp

Rewolucja przemysłowa zapoczątkowana na przełomie wieku XVII/XVIII, będąca procesem zmian technologicznych, gospodarczych i społecznych, przyczyniła się do istotnych i głębokich zmian w rolnictwie i w otoczeniu rolniczym. Anglia stała się terenem, na którym dokonała się tzw. pierwsza rewolucja przemysłowa. Istota tej rewolucji polegała na gwałtownym przyspieszeniu wzrostu gospodarczego, który dokonał się wyniku inwestycji przemysłowych. Oznaczało to przejście od produkcji rękodzielniczej do maszynowej, powstającej pod wpływem szybkiego postępu technicznego.

Pierwsza rewolucja przemysłowa wywarła ogromny wpływ na rolnictwo, dzięki wchłanianiu nadpływającej ze wsi zbędnej ludności, którą zastępowały coraz lepsze narzędzia i maszyny rolnicze. W Anglii powstała pierwsza na świecie młocarnia bębnowa (1784) i siewnik rządowy (1785). Oczekiwania rolników na pojawienie się innowacji technicznych stało na wysokim poziomie, stąd stosunkowo szybko pojawiły się nowe rozwiązania nowatorskie. W 1800 r. pojawiła się pierwsza maszyna do zbioru siana, w 1805 r. lokomobila, w 1814 r. pług z odkładnicą śrubową, natomiast w 1822 r. żniwiarka nożycowa. Konstruowanie maszyn i narzędzi rolniczych miały charakter ciągły, pierwsze urządzenia zostały udoskonalone, kolejne pojawiały się w stosunkowo szybkim czasie.

Równie istotne zmiany zachodziły w sferze stosunków agrarnych na wsi i sposobie uprawy roli i roślin. Uwłaszczenie chłopów polegało na stopniowej likwidacji wielkiej własności ziemskiej, w tym zwłaszcza na sprzedaży dóbr królewskich, sekularyzacji dóbr kościelnych i podziale ziemi między nowe klasy chłopskie. W kontekście niniejszego opracowania warto zwrócić uwagę na proces uwłaszczenia chłopów, który przebiegał w odmiennym tempie w poszczególnych zaborach. Najwcześniej uwłaszczenie chłopów przeprowadzono w zaborze pruskim, bowiem w oparciu o edykt z 1807 r., z późniejszymi modyfikacjami w kolejnych latach. Na podstawie edyktu część powinności chłopów uległa zmianie na podatek a część uległa kapitalizacji i podlegała spłacie w ciągu 24 lat. Uwłaszczenie chłopów w zaborze austriackim przeprowadzono jednorazowo w skali powszechnej na podstawie patentu z 1848 r. Jego cechą było utrwalenie stanu użytkowania gruntów i pozostawienie szachownicy gruntów rolnych. Najpóźniej dokonał się proces uwłaszczeniowy w zaborze rosyjskim (1848 r.). Chłopi stali się właścicielami gruntów użytkowanych, zachowali prawo serwitutowe a ponadto zniesiono wszelkie powinności na rzecz dziedziców (Śreniowski, 1956).

Kolejnym czynnikiem kształtującym pozycje instruktorów rolnych były towarzystwa rolnicze, które początkowo miały charakter rozproszony i lokalnie zróżnicowany. Towarzystwa rolnicze były prekursorami późniejszych kółek rolniczych,

zrzeszeń branżowych, związków rolniczych czy izb rolniczych. Przykładowo na terenie zaboru pruskiego działała od 1848 r. Liga Polska (Rada Prowincjonalna Ligi Polaków na Pomorzu) powołana do życia z inicjatywy Augusta Cieszkowskiego. Utworzony przez Ligę Wydział Rolnictwa i Interesów Włościańskich czynił wysiłki w kierunku umocnienia gospodarstw znajdujących się w rękach Polaków. W 1894 r. ukazała się pruska ustawa o izbach rolniczych, w oparciu o którą funkcjonowały na Pomorzu, Śląsku i Wielkopolsce pierwsze izby rolnicze w okresie międzywojennym.

Z kolei w byłym zaborze austriackim w 1845 r. powstało Towarzystwo Gospodarki we Lwowie i Towarzystwo Rolnicze w Krakowie. Z ich inicjatywy powstały szkoły rolnicze w Dublanach i Czernichowie, które odegrały kluczową rolę w powstawaniu szkolnictwa rolniczego na ziemiach polskich. Na terenie byłego zaboru rosyjskiego zorganizowano Centralne Towarzystwo Rolnicze (1858-1861), które stosunkowo szybko zostało zlikwidowane.

Celem opracowania było przedstawienie zarysu sylwetki instruktora rolnego, który funkcjonował w okresie międzywojennym. Trudności przedstawienia sylwetki instruktora w pełnym zakresie wynika z braku danych źródłowych, typu roczniki statystyczne. Istniejące opracowania o charakterze rozproszonym, pozwalają co prawda przedstawić wybrane elementy ich funkcjonowania, ale brak w tym zakresie spójności przekazu. W ówczesnym czasie wszelkie sprawozdania, oceny, opracowania przedstawiano poprzez pryzmat działalności instytucji, organizacji czy jednostki organizacyjnej, zaś w mniejszym zakresie poprzez osoby stojące za tymi poczynaniami.

2. Początki pracy instruktorskiej w rolnictwie

Grupa instruktorów rolnych została wyłoniona w okresie kształtowania nowych stosunków agrarnych w rolnictwie, pozostających w związku z uwłaszczeniem chłopów. Gospodarstwa feudalne przekazując ziemie na rzecz powstających gospodarstw rolnych, zostały okrojone obszarowo. Spowodowało to pozbawienia pracy zatrudnionych tam zarządców, administratorów, ekonomów, itp., którzy swoją wiedzą i doświadczeniem pragnęli podzielić się z nowo kształtującą się warstwą chłopów, zwłaszcza większych obszarowo. Funkcje instruktorskie pełnili również ziemianie, inteligencja, działacze społeczni, kler, itd., którzy na podstawie społecznego posłannictwa uważali za potrzebne uświadomienie chłopom sposobów postępowania w nowej rzeczywistości gospodarczej.

Pierwowzór zawodu instruktora rolnego na kontynencie europejskim wywodzi się z Danii. Tam Królewskie Duńskie Towarzystwo Rolnicze powołało pierwszego konsultanta mleczarstwa i ten fakt zapoczątkował rozwój służb instruktorskich w Danii a potem w innych krajach.

Protoplaści instruktorów rolnych pojawili się na terenie ziem polskich pod koniec XIX w. Byli to najpierw tzw. wędrowni nauczyciele, którzy zobowiązani byli wygłaszać około 100-150 pogadanek rocznie i jednocześnie odwiedzać gospodarstwa rolne. Według Bronikowskiego (1934) dopiero w 1911 r. pojawił się inspektor hodowlany, zaś w 1918 r. instruktorka do spraw kobiet (Bronikowski, 1934).

Według Surzyckiego (1928) liczba instruktorów zatrudnionych w towarzystwach rolniczych zaczęła szybko rosnąć począwszy od 1908 r. (5 instruktorów), by w 1914 r. osiągnąć poziom 50 osób. W latach 1918-1919 liczba instruktorów rolnych osiągnęła poziom 200 osób (Surzycki, 1928).

3. Pojęcie służby rolnej stosowane w okresie międzywojennym

Początkowo nie starano się precyzyjnie określić grupy zawodowej, której powierzono funkcje instruktorsko-doradcze w organizacjach rolniczych typu izby rolnicze, towarzystwa rolnicze, zrzeszenie branżowe czy kółka rolnicze. Potem definiowano je bardzo różnorodnie w zależności od miejsca zatrudnienia, powierzonych funkcji zawodowych, stanowiska, bądź roli w środowisku lokalnym. Na ogół patrzono na osobę instruktora poprzez pryzmat systemu agronomii społecznej, który stanowił ruch społeczno-oświatowy zmierzający do uczynienia z pozaszkolnego systemu nauczania rolniczego, sposobu zdobywania kwalifikacji rolniczych i doskonalenia zawodowego osób zatrudnionych w rolnictwie.

Od początku zdawano sobie sprawę z ważnej roli, jaką spoczywa na instruktorach rolnych funkcjonujących w środowisku wiejskim. Nie zawsze tę wysoką pozycję zdołano z pożytkiem zdyskontować dla wywoływania nowych zjawisk w rolnictwie, z uwagi na występowanie braków środków produkcji, braków kapitału i kredytów, a także świadomości społecznej. W kraju nie występowały ogólnopolskie organizacje rolnicze, a ich wielość nie sprzyjała wypracowaniu jednolitych zasad funkcjonowania.

Wspólną płaszczyzną dla kształtowania pojęcia instruktor rolny było przyjęcie poglądu, że sylwetka instruktora wyłaniała się jako osoba o określonym przygotowaniu fachowym, zaangażowana w poczynania oświatowo-szkoleniowe i charakteryzująca się pewną charyzmą w środowisku lokalnym. Na etapie powoływania profesjonalnych służb rolnych nie silono się na zdefiniowanie ich statusu zawodowego, lecz dbano o to, jak najbardziej efektywnie i skutecznie wykorzystać ich na rzecz środowiska wiejskiego.

W okresie międzywojennym starano się w różny sposób spojrzeć na sylwetkę instruktora rolnego, głównie zaś jako pracownika społeczno-zawodowego, związanego z szeroko pojmowanym rolnictwem. Przykładowo Bronikowski (1934) w swej publikacji „*Drogi postępu chłopca polskiego*” nie definiuje wprost tego

pojęcia, natomiast omawia początki pracy instruktorskiej i działalności, która stanowiła „główną podporę pracy oświatowo-rolniczej”. Omawia także pośrednio jakimi cechami społeczno-zawodowymi powinien charakteryzować się instruktor rolny. Wśród tych cech wymienia, po pierwsze stopień wykształcenia (najczęściej wyższego), po drugie wskazuje na jego cechy jako działacza zawodowego oraz po trzecie – mówi, że powinien mieć postawę obywatelską. Z drugiej strony Bronikowski głosił tezę, że opieranie się wyłącznie na zawodowym instruktore jest przedsięwzięciem niewystraszającym. Stąd mówi o „działaczu obywatelskim”, który w powiązaniu z instruktorem zawodowym spełnia istotną rolę w procesie wprowadzenia nowości rolniczych. Ponadto, Bronikowski zwracał uwagę na takie uwarunkowania funkcji zawodowych instruktora rolnego jak potrzeba dostosowania profilu kształcenia w powiązaniu z gospodarstwami małorolnymi a nie gospodarstwami obszarnczymi, konieczność ciągłego doksztalcania i doskonalenia zawodowego, skłonność do pracy społecznej czy do zmiany miejsca pracy (Bronikowski, 1934).

Z kolei Bielecki (1930) określał instruktora jak „pioniera kultury i postępu wsi” a program prac instruktora sprowadzał do następujących spraw:

- podniesienie produkcji roślinnej i zwierzęcej,
- uprzemysłowienie drobnego rolnictwa,
- organizacja kredytu, zakupu i zbytu artykułów rolnych i spożywczych za pomocą spółdzielni,
- krzewienie na wsi oświaty ogólnej i zawodowo-rolniczej (Bielecki, 1930).

Grabski w swojej „Reformie agronomii społecznej” dokonał krytyki funkcjonowania ruchu agronomii społecznej i na tym tle zaproponował plan powszechnego nauczania rolniczego oraz sieci ośrodków kultury i porad rolniczych. W opracowaniu wskazał na potrzebę powołania 2000 nauczycieli – doradców, którzy kierowaliby gminnymi ośrodkami kultury rolnej. Wskazał, że jeden ośrodek powinien obejmować ponad 100 gospodarstw rolnych i 500 ha gruntów rolnych. W każdym ośrodku byłoby jedno gospodarstwo pokazowe, w którym zlokalizowane byłyby pola demonstracyjne, doświadczalne oraz stacje rozplodników bydła i trzody chlewnej. Zaproponował również dość wysokie pensje (500 zł miesięcznie) oraz roczne premie dla zatrudnionych tam nauczycieli. Projekt nie doczekał się realizacji.

Pewnej próby podsumowania sylwetki instruktora rolnego w okresie międzywojennym dokonał Kobyliński (1937). Według niego „Instruktor rolny zwanym często instruktorem gospodarstwa wiejskiego, jest to pracownik społeczny, pracujący zawodowo w dziedzinie podnoszenia kultury gospodarczej wsi a w szczególności rolnictwa, a więc w dziedzinie tzw. agronomii społecznej”. Praca instruktora rolnego – według tego autora – ma przede wszystkim charakter propagandowy,

organizacyjny i praktyczno-rolniczy, przy jednoczesnym prowadzeniu kursów, pogadań i demonstracji. Mówiąc o rozwoju służby rolnej - to według Kobylńskiego - najpierw ukształtował się typ instruktora ogólnego, potem stopniowo pojawia się specjalizacja związana z hodowlą, ogrodnictwem, mleczarstwem, pracą w kółkach rolniczych, kołach gospodyń wiejskich, itp. Autor wyodrębnił trzy zasadnicze grupy instruktorów rolnych:

- instruktor rolny dla gospodarstw, zajmujący się pracą oświatowo-rolniczą, organizacją i technologią produkcji rolniczej, który opierał swoją działalność przede wszystkim o kółka rolnicze,
- instruktorka wiejskiego gospodarstwa kobiecego, działająca w oparciu o strukturę kół gospodyń wiejskich,
- instruktor przysposobienia rolniczego pracujący z zespołami przysposobienia rolniczego oraz kołami młodzieży wiejskiej (Kobylński, 1937).

4. Koncepcje pracy instruktorskie w rolnictwie

Przez cały okres międzywojenny w agronomii społecznej poświęcano dużo uwagi zagadnieniom treści oraz metod pracy instruktorów rolnych. Tymi zagadnieniami zajmowali się działacze i eksperci powoływani przez władze rządowe i samorządowe, jak też sami instruktorzy, którzy wywodzili się z różnych środowisk społeczno-zawodowych. Owocem tych wysiłków było wypracowanie interesujących koncepcji metodycznych pracy instruktorskiej, jak zespoły organizacji gospodarstw, rejony pracy instruktorskiej, wsie wzorcowe, a także ustanowienie instytucji przodownika wiejskiego. Wszystkie te formy miały integrować pracę oświatową i samokształcenie z konkretnymi działaniami praktycznymi. Czynniki ścisłej współpracy i współdziałania oceniano w owym czasie jako najbardziej pożądane zjawisko. Tak więc pojawiły się instytucje gospodarstwa wzorowego czy przykładowego, które traktowano jako najniższe ogniwo postępu rolniczego. Dalszym krokiem było wyłanianie całych wsi wzorowych, mających spełniać rolężądanego przykładu i źródła oddziaływania na okolicznych rolników.

Godnym podkreślenia osiągnięciem agronomii społecznej z zakresu metodyki pracy instruktorskiej było wypracowanie całego wachlarza metod i form o charakterze werbalnym i wizualno-praktycznym, łączącym oddziaływanie konkretnych prac innowacyjnych z informacją rolniczą. Przykładowo do metod werbalnych zaliczano: pogadanki, odczyty, zebrania, dyskusję czy samokształcenie. Z kolei do metod wizualno-praktycznych zaliczano konkursy, lustracje, pokazy, demonstracje, wystawy, wycieczki a także organizowanie gospodarstw wzorowych i wyłanianie przodownika (Maziarz, 1968).

5. Zespoły organizacji gospodarstw i rejony instruktorskie

Początkowo instruktorzy rolni udzielali porad w oparciu o posiadaną wiedzę i praktykę wyniesioną z pracy, którą określały inne stosunki agrarne. Stosunkowo szybko zorientowali się o małej nieskuteczności takiego postępowania. Naprzeciw oczekiwaniom wyszły władze organizacji rolniczej, poprzez zaproponowanie kursów i szkoleń, które ukierunkowały pracę instruktorów. Potem wprowadzone zostały pewne usprawnienia o charakterze organizacyjno-metodycznym w postaci zespołów organizacji gospodarstw. Pod nadzorem instruktora powstawały zespoły składające się z 5 gospodarstw dobranych przez przodownika zespołu. Przodownikami zwykle byli najlepsi gospodarze we wsi. Tą drogą starano się powiększać sieć obiektów, które mogłyby oddziaływać skutecznie w zakresie proponowanych nowych rozwiązań innowacyjnych. Tak więc zamiast jednego ogniska – zdaniem organizatorów – będzie powstawało kilka ognisk postępu w przestrzeni społecznej.

Działalność instruktora organizacji gospodarstw polegała na pomaganiu przodownikowi w rozwijaniu gospodarstwa wzorowego i podbudowywaniu jego aury w opinii społecznej. Oddziaływanie na gospodarstwa członków zespołu odbywało się poprzez zespołowe lustracje, odwiedziny, wizytacje, podczas których ujawniano istniejące braki i radzono nas sposobami szybkiego ich usunięcia.

Przy szczupłości kadry instruktorskiej, braku środków materialnych i wobec ogromu potrzeb, podnoszono wciąż kwestie skali działania instruktorów powiatowych. Padały pytania, czy mają zajmować się tylko zorganizowanymi rolnikami, czy też wszystkimi i w ten sposób rozszerzać zasięg swej działalności na obszar całego powiatu. Wybrano wersję rejonizacji, która z kolei była krytykowana przez niektóre środowiska. Rejony, w których powstawały zespoły organizacji gospodarstw, były jednocześnie obszarami, gdzie koncentrowała się działalność oświatowo-doradcza izb rolniczych, instruktorów przysposobienia rolniczego i instruktorek kół gospodyń wiejskich. W owym czasie pojęcie rejonu wiązało się z określoną jednostką podziału administracyjnego kraju, a więc wsią, gminą lub zespołem gmin w powiecie. Rejonizacja pracy instruktorów rolnych miała służyć budzeniu z bierności określonych terenów, przez zapewnienie im systematycznej pomocy fachowej ze strony pracowników agronomii społecznej (Pawlikowski, 1975).

6. Akcja organizacji gospodarstw wiejskich

Akcja organizacji gospodarstw wiejskich rozpoczęła się wraz z ukazaniem się rozporządzenia o izbach rolniczych (Rozporządzenie, 1928). Rozwój akcji zahamowany został w okresie kryzysu światowego (1929-1933). Z tego względu Juliusz

Poniatowski – ówczesny Minister Rolnictwa i Reform Rolnych (1934-1939) powołał w 1934 r. Komitet Organizacji Drobnych Gospodarstw Wiejskich z zadaniem:

- opracowania zasad organizacyjnych i metodycznych dla akcji przodowniczych gospodarstw mniejszych,
- współpracy z izbami rolniczymi w zakresie koordynacji działalności tych izb w dziedzinie organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych,
- opracowanie ogólnych wskazań programowych i technicznych dla personelu fachowego, zajmującego się organizowaniem przodowniczych gospodarstw mniejszych,
- badanie stanu akcji organizacji gospodarstw mniejszych i składanie Ministrowi Rolnictwa i Reform Rolnych sprawozdań i wniosków,
- prowadzenie badań w dziedzinie organizacji drobnych gospodarstw wiejskich,
- opracowanie i opiniowanie zleconych przez Ministerstwo Rolnictwa spraw z dziedziny organizacji drobnych gospodarstw wiejskich (Rozporządzenie, 1934).

Komitet był finansowany ze środków ministerstwa rolnictwa. Rezultaty działalności komitetów były pozytywne, co obrazuje zestawienie przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1

Rozwój akcji organizacji gospodarstw wiejskich

Rok	Liczba powiatów	Liczba miejscowości	Liczba gospodarstw rolnych	Liczba instruktorów rolnych	Koszt akcji na 1 gospodarstwo (w zł)
1929	21	–	239	–	698
1930	106	–	1059	159	538
1931	168	1856	3072	244	398
1932	156	1663	2801	288	310
1933	152	1697	3156	202	202
1934	184	1989	4896	268	133
1935	198	2252	6663	320	84

Źródło: „Polska Gospodarcza” (1935), Zeszyt 13.

Ciekawym przykładem jest podawanie kosztów akcji, które systematycznie spadały w latach 1929-1935, z 698 zł w 1928 r. do zaledwie 84 zł. w 1935 r., co ilustruje skalę kryzysu.

Akcja organizacji wymagała zatrudnienia nowych instruktorów rolnych. W omawianych latach ich liczba wzrosła z 159 do 320 osób, powiększając w ten

sposób kadre instruktorską. Celem akcji było kształtowanie nowoczesnego, drobnego gospodarstwa rolnego, mająca przynosić jak największy dochód, w drodze kształcenia tzw. przodowników prac społeczno-gospodarczych. Mieli oni rekrutować się spośród miejscowych rolników-samodzielnych gospodarzy, którzy wyposażeni zostali w wiedzę, pozwalającą służyć przykładem do naśladowania dla całej społeczności wiejskiej. Ponadto celem przygotowania przodowników było nabycie umiejętności prowadzenia preliminarzy gospodarczych i rachunkowości rolniczej (Jędrzejewski, 1936). Z kolei rolą instruktorów rolnych było wyłonienie przodowników i przygotowanie ich do pełnienia roli lidera w danej społeczności wiejskiej. Instruktorzy mieli skupiać swoją uwagę wyłącznie na gospodarstwach powstałych w wyniku reformy rolnej, które borykały się brakiem doświadczenia w prowadzeniu gospodarstwa. W tej kwestii niezwykle pomocne miało się okazać przygotowanie odpowiedniego podręcznika dla personelu instruktorskiego (niezrealizowany projekt) oraz upowszechnienie akcji poprzez kolportaż specjalnych broszur.

W odniesieniu do akcji organizacji gospodarstw wiejskich na ogół jeden instruktor rolny obejmował swoim zasięgiem jeden powiat, która to właściwość była zróżnicowana regionalnie, zwłaszcza na terenie woj. pomorskiego, śląskiego i wielkopolskiego, które swoją działalność opierali na wcześniej wdrożonych izbach rolniczych (Matusiak, 2013).

7. Liczba instruktorów rolnych

Na początku okresu międzywojennego notowania wielu okręgowych, regionalnych, wojewódzkich a nawet powiatowych towarzystw rolniczych, które funkcjonowały w oparciu o własne statuty i regulacje, nie pozwalały na uchwycenie, czy i ilu zatrudniali fachowców. Pewną przejrzystość do roli i zadań towarzystw rolniczych wprowadziło rozporządzenie Prezydenta RP - Prawo o stowarzyszeniach (Rozporządzenie, 1932). Tym niemniej nie zdołano stworzyć jednej ogólnopolskiej organizacji rolniczej. Organizacje były reprezentowane przez 5 niezależnych od siebie centralach, często uformowanych jeszcze w okresie zaborów, w tym:

- Centralne Towarzystwo Organizacji i Kółek Rolniczych,
- Małopolskie Towarzystwo Rolnicze z oddziałami we Lwowie i w Krakowie,
- Wielkopolskie Towarzystwo Kółek Rolniczych w Poznaniu,
- Pomorskie Towarzystwo Rolnicze w Toruniu,
- Śląski Związek Rolników i Cieszyńskie Towarzystwo Rolnicze.

U podstaw towarzystw rolniczych tkwiły kółka rolnicze i koła gospodyń wiejskich oraz zatrudnieni na ich rzecz instruktorzy rolni jako organizatorzy, doradcy i nauczyciele. W 1919 r. liczba zatrudnionych instruktorów była niewielka i nie przekraczała 200 osób (Kłapkowski, 1934).

Drugim źródłem zatrudnienia były izby rolnicze, które początkowo działały na terenie trzech województw (Pomorze, Śląsk, Wielkopolska), zaś po ukazaniu się rozporządzenia Prezydenta RP z 1928 r. o izbach rolniczych, rozprzestrzeniły się niemal na cały kraj. Izby rolnicze zajmowały się problematyką rozwoju produkcji rolniczej, badaniami rynkowymi i statystyką rolną, opiniowaniem projektów ustaw i rozporządzeń, a równocześnie całym kompleksem spraw oświaty rolniczej, zwłaszcza zaś oświaty pozaszkolnej. Przedmiotem ich zainteresowania było upowszechnianie racjonalnych sposobów gospodarowania, łącznie z organizacją gospodarstw, przysposobieniem rolniczym młodzieży, pracą kół gospodyń wiejskich a ponadto przeprowadzaniem konkursów rolniczych, pokazów czy wystaw.

Specjaliści izb rolniczych udzielali pomocy fachowej instruktorom powiatowym. Wytworzyła się w ten sposób niejako dwustopniowa organizacji służby instruktorskiej. Na szczeblu powiatowym miano do czynienia z instruktorami angażowanymi przez powiatowe towarzystwa i organizacje rolnicze. Z kolei na szczeblu wojewódzkim inspektor (specjalista) okręgowy wspierał pomocą fachową instruktorów powiatowych w całym zakresie pracy oświatowo-wychowawczej. Biorąc pod uwagę, że w okresie międzywojennym występowało 16 województw i 277 powiatów (od 1932 r. liczba powiatów spadała), możemy szacunkowo określić liczbę instruktorów na około 2 tys. osób. Pod koniec lat trzydziestych pracą instruktorską na wsi zajmowało się blisko 3 tys. pracowników. Oceniano, że jak na ówczesne warunki było to duże osiągnięcie organizacyjne i kadrowe (Lewicki, 1939).

8. Wykształcenie instruktorów rolnych

Według danych Pawlikowskiego (1975) kadra instruktorska w 1931 r. legitymowała się następującym wykształceniem: akademickim 37,0% osób, średnim rolniczym 39,3%, niższym rolniczym 19,4%, bez wykształcenia rolniczego pozostawało 4,3% osób. Około 75% kadry instruktorskiej wyniosło praktyki rolnicze z gospodarstw folwarcznych, 21% kadry praktykowało w gospodarstwach drobnych, 3% nie miało za sobą żadnej praktyki (Pawlikowski, 1975).

Ankieta czasopisma „Agronomia Społeczna” przeprowadzona w 1939 r. wykazała, że wśród 1545 badanych instruktorów rolnych – 30% instruktorów wykazywało się 2-5 letnim, 21% osób 5-10 letnim i 49% letnim stażem pracy. Poziom wykształcenia obrazuje tabela 2 (Majeranowski, 1939).

Przecięty wiek instruktorów rolnych wynosił około 40 lat, przy wahaniami w granicach 24-61 lat życia. Brak danych na temat płci instruktorów rolnych. Na ogół kobiety pracowały tylko jako instruktorki kół gospodarstw wiejskich (Pawlikowski, 1975).

Tabela 2

Poziom wykształcenia instruktorów rolnych

Wykształcenie	Liczba instruktorów rolnych	(%)
akademickie	273	18,4
Wyższa szkoła w Cieszynie	114	7,4
licealne	28	1,0
gimnazjalne	590	38,2
niższe	488	31,5
różne	52	3,5
Razem	1545	100,0

Źródło: Majeranowski, L. (1939). Konieczność poprawy warunków pracy instruktorów, *Agronomia Społeczna*, nr 6.

9. Doksztalcanie i doskonalenie instruktorów rolnych

Przeważająca większość instruktorów rolnych nie mogła zdobyć szkolnego przygotowania do pracy instruktorskiej, z uwagi na brak takiego kształcenia. Sięgano więc do form pozaszkolnych, poprzez praktykę i doksztalcanie na kursach już w trakcie pracy zawodowej. Niezależnie od kursów wypracowano wiele innych, interesujących form doskonalenia zawodowego i samokształcenia. W 1929 r. Ministerstwo Rolnictwa powołało przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa Centralne Biuro Organizacji Doksztalcania Instruktorów Rolnych, przekształcone następnie na Centralne Biuro Współpracy z Instruktorami Rolnymi. Przy Biurze powołano komisję z udziałem 5 akademickich wydziałów rolniczych, a ponadto z udziałem Szkoły Rolniczej w Cieszynie i Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach. Przewodniczącym komisji został prof. J. Mikułowski-Pomorski z SGGW. We wszystkich akademickich wydziałach rolniczych oraz PIBGW utworzono sekretariaty i w ten sposób obszar kraju podzielono na 6 rejonów, w których organizowano kursy doksztalcające pracowników agronomii społecznej. Biuro z kolei organizowało kursy centralne o charakterze specjalistycznym, a ponadto prowadziło ewidencje instruktorów oraz spis wszelkich kursów. Rezultatem tej działalności było zorganizowanie 18 kursów i zjazdów instruktorskich – centralnych i regionalnych z udziałem ponad tysiąca osób.

W 1933 r. powstała Centralna Komisja ds. Doksztalcania Instruktorów przy Centralnym Towarzystwie Organizacji i Kółek Rolniczych. W skład komisji weszli przedstawiciele 5 centrali społecznych organizacji rolniczych i uczelni aka-

demickich. Komisja stawiała sobie za cel „zespolenie wszelkich prac w zakresie naukowej organizacji i metodyki rolniczej oświaty pozaszkolnej oraz udostępniania pomocy fachowej pracownikom na wsi”. Wśród szczegółowych zadań Komisji wysuwano następujące postulaty:

- studia naukowe nad organizacją i metodyką pracy społecznej przy pomocy właściwych zakładów badawczych,
- współpracę z instruktorami i społecznikami,
- wydanie podręcznika poradnictwa rolniczego,
- zorganizowanie periodycznego wydawnictwa oraz serii Biblioteka Pracy Społecznej w Rolnictwie (Pawlikowski, 1975).

10. Kształcenie instruktorów rolnych w okręgach ćwiczebnych

Instytucję okręgów ćwiczebnych można porównać do „szkoły w terenie”, gdzie zajęcia odbywały się na wsi i gospodarstwie rolnym. W tych naturalnych warunkach kierownik okręgu wraz z grupą specjalistów, realizował program szkolenia instruktorów rolnych bezpośrednio w gospodarstwach. Istotą tego szkolenia było łączenie teorii z praktyką, przede wszystkim zaś wyrabianie umiejętności praktycznego wykorzystania wiedzy rolniczej.

Przed przyjęciem do okręgu ćwiczebnego kandydat musiał ukończyć na ogół wyższą szkołę rolniczą, a potem jeszcze odbyć roczną praktykę w gospodarstwie rolnym. Dopiero po praktyce pracował przez cały rok w okręgu ćwiczebnym w charakterze praktykanta, pod kierunkiem wykwalifikowanych instruktorów. Po złożeniu egzaminu z pomyślnym wynikiem nabywał prawa do ubiegania się o samodzielne stanowisko instruktora rolnego. Program takiego szkolenia obejmował następujące zagadnienia:

- prace przygotowawcze, w tym wybór gospodarza, obserwacja gospodarstwa i jego opis wraz z planem sytuacyjnym,
- prace w zakresie organizacji właściwej, w tym projektowanie gospodarstwa, opracowanie planu reorganizacyjnego,
- prace nad obrotem i produkcją pasz w gospodarstwie,
- prace nad urządzeniem gospodarstwa za pomocą pisemnych instrukcji poradnictwa indywidualnego.

Szkolenie w okręgu ćwiczebnym bazowało ponadto na następujących metodach:

- regularne wykłady prowadzone przez kierowników okręgów oraz pisanie referatów seminaryjnych, dyskusje i egzaminy w zakresie organizacji gospodarstw,
- praktyka doradcza w 15-20 gospodarstwach rolnych przydzielonych każdemu instruktorowi do prowadzenia w myśl sezonowych instrukcji,

- wykonywanie przez instruktorów innych przewidzianych prac, w celu zapoznania się z organizacją gospodarstw w swoim rejonie (Pawlikowski, 1975).

11. Związek instruktorów rolnych

W 1918 r. założony został Związek Instruktorów Gospodarstwa Wiejskiego i Pracy Społecznej. Jego celem była obrona interesów materialnych i opieka zawodowa nad członkami, podnoszenie kwalifikacji, wypracowanie jednolitych poglądów na pracę instruktorską w rolnictwie, a ponadto określenie statusu społecznego instruktora. Do związku należeli instruktorzy Centralnego Towarzystwa Rolniczego, Centralnego Związku Kółek Rolniczych, Towarzystwa Mleczarskiego oraz Instytutu Spółdzielczego, którzy legitymowali się odpowiednim przygotowaniem fachowym.

Związek ten nie odegrał większej roli, gdyż skupiał w swych szeregach tylko niewielką część kadry instruktorskiej (około 200 osób), a przy tym odczuwał niedostatek środków i autorytetu w środowisku rolniczym. W działalności związku dawały również o sobie znać pozostałości różnicowań dzielnicowych z okresu zaborów oraz sprzeczności interesów politycznych organizacji chłopskich i ziemiańskich. W okresie wielkiego kryzysu gospodarczego działalność Związku ustała prawie zupełnie.

W późniejszym okresie podejmowane były starania nad stworzeniem jednolitej, ogólnokrajowej organizacji instruktorskiej, lecz te poczynania nie przyniosły rezultatu. Przy Związku Izby i Organizacji Rolniczych ukonstytuował się w 1937 r. specjalny Komitet ds. Instruktorów Rolnych z zamiarem opracowania i rozwiązania całego kompleksu spraw pracowniczych tego zwodu, jak kształcenie, ewidencja, uposażenia, zakres odpowiedzialności służbowej, itp. Wybuch wojny zniweczył te plany (Kowalski, 1938).

12. Warunki pracy i płacy instruktorów rolnych

Status zawodowy instruktorów rolnych był określony stopniem przygotowania zawodowego, wykształceniem, stażem pracy i miejscem pracy (województwo czy powiat). Z uwagi na wymienione cechy zatrudniano instruktorów na stanowiska począwszy od starszego instruktora, poprzez stanowisko instruktora, młodszego instruktora, praktykanta i asystenta. Wynagrodzenie przedstawia tabela 3.

Tabela 3

Poziom wynagrodzenia instruktorów rolnych

Wyszczególnienie	Kwota (zł)
Starszy instruktor	600
Instruktor	500
Młodszy instruktor	300
Praktykant	250
Asystent	250

Źródło: Pawlikowski, W. (1975). *Agronomia społeczna*, Cz. 1, *Rozwój agronomii społecznej w Polsce w latach 1918-1939*, PWN.

Poziom wynagrodzenia na poziomie 500 zł w okresie międzywojennym oceniano jako zadawalający. Reforma walutowa Grabskiego z 1924 r. ustaliła parytet złotego do dolara na poziomie 5,18 zł za 1 USD. W stosunkowo krótkim czasie odnotowano recesję a potem nawet kryzys gospodarczy, który spowodował spadek wartości złotego.

Warunki pracy były ciężkie, bowiem praca w terenie wymagała zakwaterowanie w gospodarstwie rolnika. Z braku publicznych środków komunikacji duże odległości trzeba było pokonywać rowerem, furmanką lub konno. Były też inne utrudnienia, np. pborów nie wypłacano punktualnie, zatrudnienie było zawierane na okres jednego roku (kryzys), bo nie było pewności, jaki budżet otrzyma powiat na cele rolnictwa.

Mimo tych trudności instruktorzy pracowali niezwykle ofiarnie, poszukując ustawicznie coraz doskonalszych metod współdziałania z rolnikami w celu podnoszenia poziomu produkcji rolniczej (Pawlikowski, 1975).

13. Zakończenie

Przez cały okres międzywojenny krystalizował się profil zawodowy i społeczny instruktora rolnego oraz jego miejsce w strukturze rolnictwa. Dbano, aby był to wysokiej klasy fachowiec, który jednocześnie charakteryzuje się rozległą wiedzą społeczno-pedagogiczną, a przy tym reprezentuje wysoki poziom moralny i autorytet oparty na zaufaniu społeczności rolniczej.

Postać instruktora rolnego wyłoniona została na gruncie agronomii społecznej, jako część składowa polityki agrarnej, obejmującej pozaszkolne formy pracy społeczno-oświatowej wśród ludności wiejskiej. Główna domena agronomii społecznej była szeroko rozumiana jako działalność oświatowa, związana ściśle z działalnością polityczną i gospodarczą. Jej naczelną ideą było oddziaływanie na procesy społeczno-gospodarczego rozwoju wsi, przede wszystkim przez człowieka.

Trzeba też pamiętać, że Polska okresu międzywojennego była krajem typowo rolniczo-przemysłowym (ludność w 70% rolnicza), w którym przeprowadzano reformy rolne (ustawa 1920, 1925), przez co dokonano istotnej zmiany stosunków własnościowych na wsi. W wyniku tego procesu powstało wiele tysięcy nowych właścicieli gospodarstw rolnych. Gospodarstwa te wymagały wsparcia fachowego, które bywały zaspakajane przez towarzystwa rolnicze, izby rolnicze, związki kółek rolniczych czy koła gospodyń wiejskich. Do tego obrazu należy dodać światowy kryzys gospodarczy, który pozbawił pracy wielu instruktorów rolnych.

Kształtowanie zawodu instruktora rolnego zdeterminowane było występującym podziałem dzielnicowym kraju, podejściem jako osoby zewnętrznej wobec środowiska lokalnego, tradycjami i poglądami pielęgnowanymi wśród ludności wiejskiej. Model pracy instruktorskiej oparty był najpierw o izby rolnicze, realizowany w trzech województwach, zaś po przyjęciu ustawy o izbach rolniczych rozlał się na cały kraj. W izbach koncentrowana była najbardziej profesjonalna kadra instruktorska. Trzon kadry instruktorskiej stanowili powiatowi instruktorzy rolni w liczbie od 5-10 osób, zależnie od powiatu. Formalnie byli pracownikami określonych towarzystw, organizacji, związków czy zarządów rolniczych, których zatrudniały izby rolnicze, starostwa, zarządy rolnictwa, samorządy czy związki rolnicze.

W pracy zawodowej instruktorzy rolni stosowali znane do dzisiaj formy i metody doradcze, jak pogadanki, odczyty, pokazy, konkursy, wystawy, lustracje, odwiedziny sąsiedzkie czy wycieczki. Z uwagi na szczupłe zasoby kadrowe, instruktorzy nie adresowali tych form do całych społeczności, lecz punktowo do rolników świątłych, którzy swoim postępowaniem czy przykładem mieli oddziaływać na szerszą społeczność lokalną. W ten sposób wyłaniano przodownika wiejskiego a potem nawet całe wsie wzorcowe.

Dorobek agronomii społecznej i kadry instruktorskiej został zaprzepaszczony po II wojnie światowej, poprzez przyjęcie w 1946 r. dekretu o likwidacji izb rolniczych i forsowanie skrajnie odmiennej polityki rolnej.

LITERATURA

1. Bielecki, J. (1930). O roli i doli zawodowego pracownika społecznego, *Głos instruktorski*, nr 1-3.
2. Bronikowski, W. (1934). *Drogi postępu chłopca polskiego*. PINGW, Warszawa.
3. Jędrzejowski, B. (1936). Rolnictwo. Akcja organizacji przodowniczych gospodarstw mniejszych. *Polska Gospodarcza*, Zeszyt 25.
4. Kłapkowski, T. (1934). Problem inteligencji zawodowej na wsi Polskiej. *Agronomia Społeczna*, nr 6.

5. Kobyliński, Z. (1937). Instruktor rolny. *Encyklopedia Nauk Politycznych*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, Warszawa.
6. Kowalski, K. (1938). Twórzmy własną organizację. *Agronomia Społeczna i Szkolnictwo Rolnicze*, nr 3.
7. Lewicki, S. (1937). Rola instruktora w organizacjach rolniczych. *Przewodnik Gospodarczy*, nr 35.
8. Majeranowski, L. (1939). Konieczność poprawy warunków pracy instruktorów. *Agronomia Społeczna*, nr 6.
9. Matusiak, M. (2013). Działalność J. Poniatowskiego na polu agronomii społecznej w latach 1934-1939. *Zeszyty Wiejskie*, Zeszyt XVI, UJ.
10. Maziarz, C. (1968). *Metodyka pracy instruktorskiej w rolnictwie*. PWN, Warszawa.
11. Pawlikowski, W. (1975). *Agronomia społeczna, Cz. 1. Rozwój agronomii społecznej w Polsce w latach 1918-1939*, PWN.
12. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o izbach rolniczych.
13. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. - Prawo o stowarzyszeniach.
14. Surzycki, S. (1928). *Rozwój wiedzy rolniczej w Polsce*. Księgarnia Gebethnera i Wolfa, Kraków.
15. Śreniowski, S. (1956). *Uwłaszczenie chłopów w Polsce*. PWN, Warszawa.
16. Zarządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 31 października 1934 r. o utworzeniu Komitetu Organizacji Drobnych Gospodarstw Wiejskich.